

DEMOCRATIE IN CRISIS

DEMOCRATIE IN CRISIS

Een geschiedenis in diagnoses

René Koekkoek
Frederik Frank Sterkenburgh
Arthur Weststeijn

Ido de Haan
Devin J. Vartija
Camille Creyghton
Jelle Lammerts van Bueren
Amanda de Lannoy
Pepijn Corduwener
Tijn Sinke
Eleni Braat
Kristian Mennen
Catharine Aretakis
Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel
Maria Falina
Lars Behrisch
James C. Kennedy

Boom

Deze publicatie kwam tot stand dankzij steun van de afdeling Politieke geschiedenis, de leerstoel Community Engaged Learning, en het platform Futures of Democracy van het strategisch thema Institutions for Open Society aan de Universiteit Utrecht.

Ontwerp omslag: Rouwhorst + Van Roon
Verzorging binnenwerk: Bas Reijnen

© 2026 De auteurs | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2442 197 8
NUR 680, 697

www.boom.nl

Inhoud

Inleiding • Een nieuw historisch perspectief op democratie in crisis • 7

1. De crises van de democratie • 15

Deel I • Crisis als diagnose • 31

2. Stemmen uit de onderbuik: Democratie en vrijheid in de Nederlandse zeventiende eeuw • 33
3. ‘Een onverzadigbare passie voor gelijkheid’: Gelijkheid als idee en emotie tijdens de Franse Revolutie • 53
4. Democratisch broederschap over grenzen heen in de jaren 1840 • 71

Deel II • Crisis als legitimiteitsclaim • 93

5. Democratische leiders als crisismanagers: Bondskanseliers en crises in de Bondsrepubliek Duitsland • 95
6. Directe democratie in crisistijd: Referenda in naoorlogs Frankrijk • 115
7. Middenpartijen in crisis: Nederland als venster op Europa • 135
8. Machtsconcentratie als democratische crisis: Elitemacht en complotdenken in Nederland in de jaren 1970 • 155
9. Bescherming of bedreiging voor de democratie? De Griekse inlichtingendienst na de junta • 179

Deel III • Crisis als toestand • 195

10. Een jaarvergadering als vluchtheuvel voor de democratie • 197
11. De lokale democratie onder vuur? Reacties vanuit het gemeentebestuur op externe druk en interne dreiging (1935-1945) • 215
12. De verdediging van de democratie in de marges van Europa: Joegoslavië in de jaren 1920 • 237
13. Kofi Abrefa Busia en de crisis van Afrikaanse democratieën in de jaren 1960 • 257

Slotbeschouwingen

14. Kan democratie democratisch worden hervormd? • 273
15. Crisis van de democratie in Nederland • 295

Noten • 307

Over de auteurs • 327

Register • 331

Een nieuw historisch perspectief op democratie in crisis

‘Democratie in crisis’: het klinkt als een grijsgedraaide plaat. Al jaren luiden denkers en duiders van diverse pluimage de noodklok dat de democratie het einde nabij zou zijn. Dat doemdenken hoeft niet te verbazen, want de democratische rechtsstaat heeft er lange tijd niet zo slecht voor gestaan. Sinds 2005 gaat het wereldwijd ieder jaar achteruit met de bescherming van politieke rechten en burgerlijke vrijheden. Autoritaire leiders zijn overal in opkomst. De traditionele volkspartijen die decennialang het democratisch bestel hebben vormgegeven, zijn uitgehold of proberen zich met moeite te herpakken – als ze niet al zijn weggevaagd. Intussen duikt de machtigste democratie ter wereld, ooit leider van ‘de vrije wereld’, in sneltreinvaart een ondemocratische duisternis in. De toekomst van de democratie is ongewis.

Hoe moeten we die onzekere toekomst tegemoetzien? Vooralsnog kunnen we voor de duiding van ‘democratie in crisis’ enkel terecht bij politicologen, journalisten en columnisten die het huidige tijdsgewricht proberen te ontleden. Hun analyses – soms doorwrocht, soms luchtig – richten zich op kiezersstromen en partijpolitiek, op maatschappelijke verschuivingen en de rol van sociale media, op de keerzijde van het neoliberalisme en de verlokkingen van autoritair leiderschap. Hoe inzichtelijk ook, de blik gaat vaak niet verder terug dan enkele jaren, hoogstens een paar decennia. Maar democratie is niet van vandaag of gisteren en kent een veel langere geschiedenis. Een breed, historisch perspectief is daarom hard nodig. Niet alleen om de langetermijnontwikkeling van democratie in kaart te brengen, maar ook om beter

8 | te doorgronden wat het eigenlijk betekent als democratie ‘in crisis’ verkeert.

Zo leert de geschiedenis van het begrip ‘crisis’ dat het kan verwijzen naar het bereiken van een cruciaal omslagpunt – een beslissend moment –, maar ook naar de beslissing of het oordeel zelf. In de medische wereld verwees ‘crisis’ oorspronkelijk naar de objectieve toestand van de patiënt (ziek of niet ziek), maar ook naar het (subjectieve) oordeel, de diagnose. Wie een crisis uitroept, probeert daarmee bepaalde ingrepen te legitimeren. De stelling van dit boek, geschreven door specialisten verbonden aan de afdeling Politieke geschiedenis van de Universiteit Utrecht, is daarom dat een blik achteruit – op het verleden maar wel in relatie tot het heden én de toekomst – ons in staat stelt meer grip te krijgen op het fenomeen crisis: als diagnose, als legitimiteitsclaim, als toestand, en als kruispunt om nieuwe wegen in te slaan.

Want wanneer we ons omdraaien en kijken naar het verleden, de blik gericht op de route die democratie vooralsnog heeft afgelegd, dan zien we geen kaarsrechte lijn, maar een weg vol hobbels, kuilen, kronkels en zijpaden. Steeds weer werd democratie bevochten en bestreden, steeds weer werd democratie op een nieuwe manier gedefinieerd en gepraktiseerd. Ons uitgangspunt is daarom dat we de hedendaagse ontwikkelingen van democratie beter kunnen begrijpen als we deze geschiedenis van de democratie *in crisis* analyseren. We zien democratie dus niet als een vastliggend, onveranderd gegeven (dat op uitzonderlijke, discontinue momenten in crisis kan verkeren) maar als een veelzijdig en dynamisch fenomeen dat continu in crisis dreigt te geraken en juist vanuit die crisis moet worden geanalyseerd. Welk oordeel spreekt er uit een crisisdiagnose over wat democratie is of zou moeten zijn? Hoe is de dreiging van crisis aangegrepen om politiek ingrijpen in de democratie te legitimeren? Welke tekenen van levensvatbaarheid zijn er als democratie in een mogelijk fatale crisis verkeert? En wat voor toekomstperspectieven biedt een historische analyse van democratie in crisis? Door deze vragen vanuit een breed palet aan historische casestudy's te

beantwoorden, vanaf de klassieke oudheid tot heden, in Nederland en elders, laten we zien dat democratie niet in steen is gebeiteld, maar openligt, buigzaam is en continu verandert.

Onze aanpak kent vier kenmerken. Ten eerste een lange-termijnperspectief: we kijken niet alleen naar democratie in de afgelopen twintig, vijftig of tachtig jaar, maar ook over een langere periode van eeuwen, om te onderzoeken op welke bouwstenen onze democratie vandaag is gefundeerd, welke interne spanningen die voortbrengen en hoe democratische praktijken en ideeën steeds veranderlijk en omstreden zijn geweest. Ten tweede richten we ons niet alleen op de praktijk van democratie, maar ook op de ideeën die met die praktijk vervlochten zijn, de denkbeelden die de mogelijkheden schiepen tot democratische vernieuwing of die vernieuwing juist probeerden tegen te gaan. Daarbij hanteren we, ten derde, een brede focus die verder gaat dan de democratische procedures van klassieke instituties zoals parlementen. We hebben oog voor een veelvoud aan spelers die betrokken zijn geweest bij de ontwikkeling van democratie, van eigengereide activisten tot maatschappelijke organisaties. En, ten vierde, we doen dat door op zoek te gaan naar de overeenkomsten en verschillen tussen landen binnen en buiten Europa, en naar de manieren waarop democratie zich heeft ontwikkeld over geografische grenzen heen.

Deze benaderingen, die de openheid en veelzijdigheid van democratie over de lange termijn benadrukken, kunnen ook een nieuw perspectief bieden op het beeld van de geschiedenis van democratie zoals dat in veel wetenschappelijke literatuur domineert. Dat geldt in de eerste plaats voor de historisch georiënteerde politicologie. Zeker sinds Donald Trump in 2016 voor de eerste keer werd verkozen in het Witte Huis, is dit vakgebied in de ban geraakt van analyses over ‘het einde’ van democratie. Impliciet in deze analyse is de aanname dat democratie een vaststaande en coherente set aan instituties behelst – een set die historisch onveranderlijk is en nu door een buitenstaander wordt uitgedaagd en bedreigd. Hoewel vaak geïllustreerd met historische voorbeelden (in het bijzonder

10 | de Duitse Weimarrepubliek) geeft dit perspectief blijk van een ahistorische blik: het model van democratie dat nu op de proef wordt gesteld is niet historisch onveranderlijk maar zelf kind van zijn tijd (de naoorlogse orde) en sindsdien voortdurend uitgedaagd, veranderd en bestreden. Daardoor staat dit model van democratie, net als andere modellen, niet alleen ‘van buiten’ onder druk, maar ook stevast van binnenuit. De recentste uitdaging van de democratie is dus de laatste in een lange reeks, in plaats van een ultieme existentiële bedreiging. Dat betekent niet dat de opkomst van autoritaire leiders zoals Trump geen gevaar zou vormen voor het voortbestaan van de parlementaire democratie: het is zonneklaar dat de democratie in de Verenigde Staten stelselmatig wordt ondermijnd. Het betekent wel dat we die ontwikkeling het best kunnen duiden vanuit het op historische leest geschoeide inzicht dat de democratie altijd aan verandering onderhevig is geweest.

Waar politicologen (te) weinig oog hebben voor die historische dimensie, wordt de geschiedwetenschap veelal gekenmerkt door een teleologisch beeld van de geschiedenis van democratie. Het start- en eindpunt (*telos*) van veel historische analyses is nog altijd, al dan niet impliciet, de ‘overwinning’ van democratie na het einde van de Koude Oorlog. Met als onderliggende vraag wat de ingrediënten zijn (geweest) van dit winnende model – een model dat eerder, in de jaren 1940, het fascisme (ideologisch) had verslagen. Gevolg van deze benadering van de geschiedenis van democratie is niet alleen dat we de geschiedenis de verkeerde kant op lezen, namelijk ‘achteruit’ (in plaats van vanuit het verleden naar het heden). De focus blijft ook beperkt tot het prominentste ideologische slagveld waar de strijd tussen democratie en de twintigste-eeuwse tegenstrevers ervan zich afspeelde: West-Europa. Andere plekken waar democratische ervaringen, ideeën en praktijken ontstonden en zich ontwikkelden, in het bijzonder in het zogenoemde mondiale Zuiden maar ook bijvoorbeeld in Zuid- en Oost-Europa, vallen zo buiten het blikveld. Tot slot mondt een verklaring voor de twintigste-eeuwse opkomst, uitdaging en bestending van democratie al snel

uit in een beperkte focus op ‘harde’ politieke instituties als constituties en kieswetten en de rol van al even ‘harde’ politieke spelers die in de totstandkoming daarvan leidend waren: parlementen, rechters, regeringen. Maar democratie is een veel breder fenomeen waarbij tal van individuen, organisaties en ideeën in de gehele samenleving een bepalende rol hebben gespeeld.

| 11

In plaats van een ahistorisch model van democratie als ideaaltype te nemen en daar successen en mislukkingen aan af te meten, richten wij ons daarom op de vraag waarom en hoe door de tijd bepaalde praktijken, instituties of idealen als democratisch – of juist ondemocratisch – werden beschouwd. Hoe is invulling gegeven aan wat bekend is komen te staan als ‘democratie’? Welke praktijken en instituties zijn in het leven geroepen om uitdrukking te geven aan bepaalde democratische idealen? En wat kan de geschiedenis als ‘laboratorium voor het heden’ aan ervaringen bieden om te komen tot een beter begrip van – en wellicht zelfs oplossingsrichtingen voor een betere omgang met – de crisis van de democratie?

CRISIS: TOESTAND, OORDEEL EN BELOFTE

Om meer grip te krijgen op wat democratie in crisis betekent, kunnen we te rade gaan bij de Duitse historicus Reinhart Koselleck (1923-2006). In zijn analyse van de historische ontwikkeling van het begrip ‘crisis’ wijst hij erop dat ‘crisis’ etymologisch afstamt van het Griekse werkwoord voor *scheiden* of *uiteengaan*. ‘Crisis’ betekende dat een cruciaal omslagpunt was bereikt, een beslissend moment. Maar het verwees ook naar de beslissing zelf, naar het oordeel dat werd geveld. In de medische wereld, legt Koselleck uit, duidde ‘crisis’ op de objectieve toestand van de patiënt (gaat die het overleven?) én op het (subjectieve) oordeel, de diagnose. In vroegchristelijke theologie werd ‘crisis’ ook geassocieerd met Gods laatste oordeel en draagt het begrip dus ook de belofte van verlossing in zich. Kortom, crisis als toestand, oordeel en belofte.

Met deze begripsgeschiedenis in ons achterhoofd kunnen we nieuwe vragen stellen over de ‘crisis van de democratie’ in historisch perspectief. Ten eerste over crisis als oordeel of diagnose. Hoe is democratie in het verleden gediagnosticeerd, en hoe verhielden die diagnoses zich tot (vermeende) tekortkomingen van de bestaande politieke orde? Dit perspectief van crisis als diagnose bezieet de samenleving als een ‘politiek lichaam’ dat ziek kan zijn (en ook weer gezond kan worden), met als gevolg een sterke nadruk op het lichamelijke – en vaak ook emotionele – karakter van politiek. Die diagnose van spanningen in het maatschappelijk weefsel vertaalt zich in de zoektocht naar een mogelijk medicijn, maar werpt ook de vraag op welke oorzaak precies moet worden aangepakt. Antwoorden op deze vraag zijn notoir diffuus: oorzaak en gevolg lopen nogal eens door elkaar. Dat is goed te zien in het huidige tijdsgewricht. Is afnemend vertrouwen in democratie de oorzaak of het gevolg van een crisis? Is rechts-populisme een reactie op een crisis of veroorzaakt het een crisis? En zijn de aangewezen factoren (zoals de gestage neergang van brede middenpartijen) wel oorzaken van een crisis, of is er eerder sprake van onafwendbare vernieuwing? Een blik op de langetermijngeschiedenis van democratie laat zien dat democratie altijd onder spanning heeft gestaan, en dat die spanning juist voortkomt uit de diagnoses die zijn geveld over wat democratie is of zou moeten zijn.

Crisis als oordeel opent ook een tweede perspectief: dat van de geboden oplossing. Wat een oplossing is voor een crisis in de democratie lijkt zelden een uitgemaakte zaak. Het ligt eraan hoe je de crisis beoordeelt, wat de crisis heeft veroorzaakt en wat de mogelijke gevolgen ervan zijn. Wanneer bijvoorbeeld de diagnose wordt gesteld dat er sprake is van een democratisch tekort, of dat er een kloof gaapt tussen burgers en politiek, zie je geregeld dezelfde oplossing opduiken: méér democratie. Bijvoorbeeld in de vorm van referenda of burgerraden. Critici van méér democratie wijzen er daarentegen op dat het vaak onduidelijk is voor welk probleem zulke democratische instrumenten een oplossing bieden. Cruciaal in dit soort

discussies is dat de diagnose van ‘crisis’, en de oplossing die daarvoor wordt aangedragen, dient om ingrijpen te rechtvaardigen. Het afroepen van een crisis geeft legitimiteit aan de ingreep en de voorgestelde remedie, want als er een crisis is, zijn uitzonderlijke maatregelen denkbaar of zelfs wenselijk. Crisis krijgt daarmee ook de lading van de mogelijkheid tot verlossing. Een historisch perspectief op die dynamiek tussen oplossing, legitimiteitsclaim en verlossing laat zien dat het idee van crisis een sturende factor is in de continue variatie en vernieuwing van democratie.

Ten derde is er crisis als concrete toestand: de fase dat de democratie op sterven na dood lijkt te zijn. Toch zijn niet alle crises dodelijk. Veel politicologen en analisten hebben erop gewezen dat democratische *backsliding* een gradueel proces behelst. Er is eerder sprake van een langzame erosie van democratische normen en instituties dan van het omverwerpen van democratieën door een gewelddadige coup. Het is ook niet eenvoudig vast te stellen wanneer de ‘patiënt’ ‘overleden’ is. Een zeker democratisch minimum lijkt niettemin onbetwistbaar. Als zittende machthebbers na verloren verkiezingen weigeren (geweldloos) op te stappen, is er geen sprake meer van democratie. Wanneer extreme maatschappelijke verdeeldheid uitmondt in oncontroleerbare gewelddadige conflicten of zelfs burgeroorlog, dan is de democratie voorbij de fase van crisis; dan functioneert zij niet meer. Het punt is dat steeds meer democratieën in de wereld min of meer (blijven) functioneren, ook na crises. Gerichtte aandacht voor historische episodes waarin democratie dood en begraven leek, kan nieuw inzicht bieden in de overlevingskansen van democratie. Hoeveel schokken en conflicten kan een democratie absorberen? En hoe kan democratie opnieuw tot leven worden gebracht?

Dit historische perspectief op de levensvatbaarheid van democratie roept ten slotte de vraag op hoe buigzaam democratie als zodanig is: kan democratie zichzelf hervormen om zich aan te passen aan de tijd en zich voor te bereiden op de toekomst? Inherent aan het gevoel van crisis is dat bestaande zekerheden verdwijnen en dat institutionele kaders of vang-

14 | rails dreigen te worden ontmanteld. Maar het vasthouden aan duidelijk begrensde traditionele kaders kan een hervorming van democratie ook in de weg staan. Democratie kan zichzelf ook in crisis brengen door niet te hervormen. Maar wat is de speelruimte voor een democratische hervorming van democratie? Wanneer is het cruciale beslismoment aangebroken?

Dit zijn de thema's, perspectieven en vragen die in dit boek aan bod komen, in drie delen over crisis als diagnose, als legitimiteitsclaim en als toestand, in- en uitgeleid door bredere beschouwingen over de crises van de democratie toen en nu. De verschillende hoofdstukken vormen geen encyclopedisch overzicht en pretenderen ook geen alomvattendheid. Wat ze wel bieden is een staalkaart van democratie in crisis, door in te zoomen op specifieke momenten en episodes waarin democratie werd uitgedokterd, bevochten en aangepast, in tijden van revolutie en bezetting, opkomst en neergang, binnen Nederland en (ver) daarbuiten – van het oude Athene tot verrassende voorbeelden uit vooroorlogs Joegoslavië en Ghana in de jaren 1960. Het resultaat, een geschiedenis in diagnoses, geeft een nieuw historisch perspectief op democratie in crisis.

René Koekkoek en Arthur Weststeijn

De crises van de democratie

STERFT DE DEMOCRATIE?

In 2018 publiceerden de Amerikaanse politicologen Steven Levitsky en Daniel Ziblatt een verontrust en verontrustend boek: *How Democracies Die*. Ze schreven het ten tijde van de eerste regeringsperiode van Donald Trump en ontwaarden toen al tendensen die zouden kunnen uitmonden in het einde van de democratie in Amerika. Er waren vier tekenen dat Trump dreigde af te glijden naar een autoritair bewind: hij toonde weinig waardering voor de Amerikaanse grondwet; hij beschouwde zijn politieke tegenstanders als vijanden die te vuur en te zwaard bestreden moesten worden; hij moedigde het gebruik van geweld door zijn aanhangers aan; en hij bleek bereid burgerlijke vrijheden, met name de persvrijheid, aan banden te leggen. Alles was nog niet verloren, zo dachten Levitsky en Ziblatt destijds. In het meest optimistische scenario zou Trump weggestemd worden en nooit meer terugkeren, maar waarschijnlijker was dat na Trump de wederzijdse verkettering en de erosie van democratische regels verder zouden gaan. En dan was er nog een scenario waarin Trump opnieuw de verkiezingen zou winnen, en dan ook het gehele Amerikaanse Congres en het Hooggerechtshof in zijn greep zou krijgen. Dat zou hem in staat stellen de grenzen van de democratische rechtsstaat zo ver op te rekken dat hij 'een duurzame witte meerderheid kon bewerkstelligen. Dat zou gedaan kunnen worden door een combinatie van grootschalige deportaties, immigratiebeperkingen, de manipulatie van kiesregisters en de invoering van strenge legitimatieplicht

16 | voor kiezers', plus een reeks maatregelen om de oppositie in de volksvertegenwoordiging monddood te maken. Zo'n vaart zou het niet lopen: 'Dit inktzwarte scenario is niet erg waarschijnlijk, al is het ook niet geheel ondenkbaar', zo meenden Levitsky en Ziblatt in 2018.¹

Ondertussen weten we beter. De tweede regeringsperiode van Trump liet wellicht iets langer op zich wachten, maar de angstvallige voorspelling uit 2018 leek na zijn herintreden in 2025 binnen de kortste keren bewaarheid. 'Naar alle waarschijnlijkheid zal de democratie in de vs ineensstorten tijdens de tweede termijn van Trump', zo schreef Steven Levitsky in 2025.² De Amerikaanse democratie is in een crisis geraakt, op de manier waarop dokters de toestand van een patiënt duiden: op sterven na dood, en de kans dat die bezwijkt is niet langer denkbeeldig.

Maar niet alleen de Amerikaanse democratie is op deze manier gediagnosticeerd. Sinds het begin van de nieuwe eeuw is er een lange reeks boeken verschenen over 'de crisis van de democratie' in alle delen van de westerse wereld. In 2016 telden de redacteurs van het tijdschrift *Democratic Theory* alleen al in de voorgaande twee jaar zo'n vijftig artikelen die 'crisis van de democratie' in de titel hadden, en nog eens zo'n duizend andere publicaties die over een onderwerp gingen dat daarmee in verband stond.³ Sindsdien is de stroom publicaties over de crisis van de democratie er niet minder op geworden. Een spraakmakend voorbeeld van de onheilstijding over de stand van de democratie is van de Engelse socioloog Colin Crouch, die in 2004 een postdemocratisch tijdperk aankondigde. Daarin worden weliswaar nog steeds verkiezingen gehouden met partijen die strijden om de gunst van de kiezer, maar de binding van de kiezer met politieke partijen is sterk afgenomen. Politici proberen met opzichtige polarisatie en uitgekookte marketingstrategieën de aandacht van de kiezer vast te houden. Maar de afnemende macht van de staat in een geglobaliseerde economie betekent dat nationale politici steeds minder invloed hebben op de beslissingen die in de boardrooms van het internationale bedrijfsleven worden genomen.⁴

Een vergelijkbare analyse formuleerde de aan de Universiteit Leiden werkzame Ierse politicoloog Peter Mair in zijn postuum uitgebrachte studie *Ruling the Void* (2013). Mair benadrukte dat de functie van partijen verschoof van de mobilisatie van het electoraat naar de rekrutering van bestuurders. Partijpolitici werden zo steeds afhankelijker van de staat, als bron van financiering van de partij en emplooi voor partijleden. Bij gebrek aan voeling met hun achterban raakten zij voor informatie voor de formulering van beleid ook steeds meer aangewezen op de bureaucraten in de ministeries en de experts in denktanks en consultancybureaus.⁵ Dat was vervolgens de voedingsbodem voor een populistische kritiek op een gesloten elite van technocraten en beroepspolitici. Dat zou de opkomst verklaren van populistische leiders, zoals Trump, Viktor Orbán of Geert Wilders, en van de afwijzing van beleid zoals de Europese integratie, de coronalockdowns en de toelating van migranten – allemaal zaken die werden toegeschreven aan een in zichzelf gekeerde politieke elite die de voeling had verloren met ‘het volk’.

Er zijn ook andere geluiden. De Britse politieke denker David Runciman stelde in 2018 in *How Democracy Ends* dat de democratie een midlifecrisis doormaakt. We zijn zo aan de democratie gewend geraakt dat we de tekenen van verval niet meer opmerken. Dat komt ook doordat er niet zozeer sprake is van een plotselinge coup tegen de democratie, maar eerder van geleidelijke erosie daarvan, doordat de ecologische rampen die ons bedreigen eerder tot verlamming dan tot actie leiden, en doordat technologische innovaties ons op nieuwe en onbeheersbare manieren laten communiceren. Mark Zuckerberg is volgens Runciman een grotere bedreiging dan Trump, maar de democratie is nog niet aan haar eind.⁶ Ook de Amerikaanse politicoloog Larry Bartels keerde zich tegen een al te groot alarmisme. Hij constateerde in 2023 op basis van een berg opinieonderzoek dat Europese burgers nog steeds, en wellicht zelfs meer dan ooit, waardering hebben voor de democratie. Het probleem is evenwel dat gevestigde politieke partijen en mainstream politici met name rond het thema van

18 | migratie steeds vaker populistische en rechts-extremistische standpunten innemen, uit vrees de stem van het volk verkeerd te verstaan.⁷

Bartels' analyse was al eerder in grote lijnen door Nederlandse politicologen geschetst. Zo constateerden Rudi Andeweg en Jacques Thomassen in 2011 op basis van een breed opgezette democratische audit dat het vertrouwen van burgers in de democratie als zodanig niet was afgenomen en in de laatste twee decennia zelfs was gegroeid. Daarentegen nam het vertrouwen af in individuele politici, partijen en regeringen, die van alles beloofden, maar slechts weinig daarvan waarmaakten, waardoor verkiezingen steeds meer een afrekening met de zittende macht werden. Het stemgedrag van burgers – zij bleven stemmen, maar op steeds weer andere partijen – duidde derhalve niet zozeer op een gebrek aan vertrouwen bij de bevolking, maar veeleer op de stuurloosheid van de politieke elite, wat vervolgens versterkt en uitgebuit werd door populisten die claimden de stem van het volk te vertolken.⁸

WELKE DEMOCRATIE, WELKE CRISIS?

Hoe moeten deze onheilstijdingen geduid worden? Is de democratie op sterven na dood, lijdt zij aan een minder fatale aandoening, of is hier slechts sprake van een transformatie die de democratie niet wezenlijk aantast? Het antwoord dat politicologen en hedendaagse commentatoren op deze vragen geven, gaat over het algemeen uit van een checklist van democratische criteria. Een goed voorbeeld daarvan is het rapport *Freedom in the World* van Freedom House, een Amerikaanse organisatie die in 1941 werd opgericht om de strijd tegen het fascisme te leiden en sinds 1972 jaarlijks rapporteert over de stand van de democratie in de wereld. In die rapporten wordt op basis van een reeks vaste criteria vastgesteld of staten beschouwd kunnen worden als een *electoral democracy*. Het gaat dan om criteria zoals vrije verkiezingen, met deelname van meerdere partijen, op basis van algemeen kiesrecht, een

regering die ter verantwoording geroepen kan worden door een parlement, pers- en academische vrijheid, en vrijheid van vergadering. Op grond van deze en nog een reeks andere maatstaven werd geconstateerd dat in 2025 ten opzichte van het jaar daarvoor de samenleving voor 42% van de wereldbevolking aan democratisch gehalte had ingeboet, en dat minder dan de helft van de landen in de wereld als ‘vrij’ aangeduid konden worden.⁹

Probleem van dit soort gegevens is niet alleen de nauw omschreven ‘electorale’ opvatting van democratie, maar ook de veronderstelling dat de democratie overal op dezelfde manier in crisis zou raken. Nog lastiger wordt het, als je de huidige crisis probeert te beoordelen in het licht van de geschiedenis: zijn we er erger aan toe dan pakweg tien, vijftig of honderd jaar geleden? Die vraag lijkt nog moeilijker te beantwoorden. Zoals de Nederlandse politicoloog Jacques Thomassen in 2010 bij zijn afscheid als hoogleraar politicologie aan de Universiteit Twente vaststelde, lijkt er sprake te zijn van een permanente crisis van de democratie. Hij ging ervan uit dat dit steeds dezelfde crisis was, veroorzaakt door de spanning tussen ‘enerzijds het beginsel dat de soevereine macht door of in elk geval namens het volk wordt uitgeoefend, anderzijds het beginsel dat die macht aan banden is gelegd om de vrijheid van individuele burgers te waarborgen’.¹⁰ Maar wanneer je er opeenvolgende diagnoses van de crisis van de democratie op naslaat, blijkt dat die crisis steeds weer andere gedaantes aanneemt. Sinds het einde van de negentiende eeuw is door intellectuelen, academici, politieke commentatoren en politici een omvangrijke reeks geschriften gepubliceerd, met varianten op ‘crisis van de democratie’ in de titel of als onderwerp. Tezamen vormen zij een discours – een samenhangende verzameling van begrippen en redeneringen – waarin op steeds weer andere wijze de diagnose van de crisis van de democratie wordt gesteld. De hiernavolgende schets van de lange geschiedenis van dit discours kan uiteindelijk helpen om de aard en ernst van de huidige crisis te duiden.